

Historia

Sveriges Häradsallmänningsförbunds historia

Delägarnas och samhällets intresse för Häradsallmänningar har självklart förändrats över tiden (mer längre ner på denna sida). I början av 1900-talet intresserade sig samhället igen för ägandeformen av Häradsallmänningarnas och deras skötsel. 1911 tillsatte Kungl. Maj:t den så kallade Sydsvenska Skogsvårdskommittén. I sitt betänkande 1915 föreslog den att Häradsallmänningarna, kyrkans skogar samt kommunernas och andra allmänna skogar skulle bilda särskilda revir. Varje revir skulle vara på 12 500 hektar och lyda under Domänstyrelsen.

Häradsallmänningarna var mycket kritiska mot förslaget och hade ett möte i Stockholm den 21 juni 1916. Man tillsatte en egen kommitté för att granska lagförslaget. Kommittén granskade inte bara förslaget utan också hur allmänningarnas sköttes och vilken avkastning de hade.

Skriften Sveriges Häradsallmänningar överlämnades sedan år 1918 till Kungl. Maj:t. Där redovisade man att inte var negativ till att staten hade kontroll över häradsallmänningarna men att Häradsallmänningarna nu ”vunnit mognad och erfarenhet för egen skötsel av egna angelägenheter”. Samma år bildades Sveriges Häradsallmänningsförbund.

Nästa stora insats gjorde Förbundet när de engagerade rättshistorikern Åke Holmbäck för att utreda frågan om äganderätten. Hans omfattande utredning ”Frågan om äganderätten till häradsallmänningarna från 1800-talets början till nutiden” blev klar 1929 och överlämnades då till Jordbruksdepartementet. Den bidrog till att den första särskilda lagen om Häradsallmänningar kom till den 13 maj 1932. Enligt denna skulle Häradsallmänningarnas förvaltning övertas av delägarna och utövas av deras styrelser. År 1952 moderniserades lagen något – och sedan är bara mindre förändringar gjorda.

I lagens § 2 står: ”Häradsallmänning tillhör ägarna av de fastigheter inom häradet vilka äro satta i mantal eller med vilka, enligt vad i fastighetsbildning bestämts, är förenad rätt till delaktighet i allmanningen. Med härader förstås här det område, som häradet omfattar enligt den av ålder gällande häradsindelningen.”

Tydligare än så kan väl en lag inte vara?! Häradsallmänningarna tillhör de fastigheter i häradet som har så kallade mantal?!

Sveriges Häradsallmänningsförbund har därmed snart funnits i 100 år och aktivt bidragit till det goda rykte de enskilda allmänningarna har som långsiktiga brukare och ägare av skog.

Häradsallmanningarnas historia

Häradsallmanningarna – från medeltida kulturarv till att idag vara ett föredöme för välskötta skogar

Häradena – eller hundare, som de till att börja med kallades i Mälardalen – är vår äldsta kända områdesindelning. Språkforskarna anger 1000 – talet som den absolut senaste tidpunkten för indelning i härad och hundare. Men indelningen kan vara från när Mälardalen började få fast boende på jordbruket vilket kan ha varit i början på 200-talet.

Efter hand togs de stora ödemarkerna och ödeskogarna gemensamt i anspråk av häradsborna. Dessa allmanningar behövdes runtomkring bosättningarna och byarna för att man inte hade allt på den egna fastigheten – samla löv och bränsle, låta djuren beta, slå myrgräs till vinterfoder, avverka timmer, jaga, fiska och i viss mån svedja och odla.

Som häradsbor räknades de som ägde jord – från småbönder till stormän. De som inte ägde mark, löskefolket, ansågs inte vara häradsbor.

Häradsallmanningarna omgärdades under lång tid av mycket få regler.

Landslagarna bekräftar häradernas rätt till allmanningarna.

Under 1300-talet började en svensk nation ta form. Magnus Eriksson sammanförde omkring år 1350 de tidigare landskapslagarna till en gemensam nationell lag, som kom att gälla i nästan 400 år. I landslagen uttrycks klart häradsbornas rätt till de allmanningar de en gång stakat ut i ödesskogar och marker. En nyhet infördes dock – svedjebruk förbjöds. Men avverkning till avsalu var tillåten.

Gustav Vasa som regerade 1523-1560 stärkte kronans makt och resurser. Bland annat lade han stora outnyttjade skogmarker i Dalarna, Hälsingland och ännu längre norrut under kronans makt. Men häradsallmanningarna förblev lokalt ägt av häradsborna.

Drottning Kristinas skogsordning 1647.

Under början 1600-talet med ökande gruvdriften och var efter jordbruket den viktigaste näringsgrenen. Sverige var det enda landet i Europa med bra malmtillgångar som låg nära välbestockade skogar. De tillgångarna var en viktig förklaring till krigs- och expansionstiden fram till 1600 – talets mitt.

Bergshantering och skogsdrift nådde till slut en sådan omfattning att skogarna ansågs allvarligt hotade. ”The kostelige och högt nödtorftige Skogar blifwa icke rätt brukade, utan missbrukade” skriver drottning Kristina i förordet till Sveriges första skogsordning år 1647.

För häradsallmanningarna innebar skogsordningen att delägarna bara fick nyttja allmanningens tillgångar för husbehov – d.v.s. inte sälja produkter från marken.

Under Karl XI:s regeringstid, 1672-97, lades stora arealer med skogar under kronan. På så vis fortsattes den kolonisation som Gustav Vasa påbörjat. Men trots den växande centralmakten respekterade Karl XI häradenas grundläggande rätt till sina allmänningar.

1700-talet: hård kontroll

År 1734 ersattes Magnus Erikssons landslag med en ny riksomfattande lag. I samband med denna utfärdades en skogsordning, som präglades av idén om det allmännas bästa, reglerad av staten. Häradsallmänningens delägare kallades nu för "allmänningarnas intressenter" deras rättigheter begränsades drastiskt. Även avverkningen för husbehov skulle noga kontrolleras av fyra instanser: häradssting, häradsrätt, landshövding och skogsstatstjänsteman. Dessa och andra bestämmelser gjorde att allt blev mera reglerat och strängare. 1793 och 1805 års skogsordningar sedan ytterligare vad "allmänningens intressenter" fick göra.

1800 – talet: en ny syn på nationalekonomin

Skogarna gav en låg avkastning och de var ofta utsatta för bränder och annan åverkan. Bönderna var missnöjda och motarbetade lagarna. Samtidigt kom en ny mera liberal syn på nationalekonomin. Adam Smiths liberala teorier spreds i Europa. Vid 1817-1818 års riksdag hemställde ständerna att nästan alla kronans disponibla skogar och allmänningar skulle försäljas på auktion till högstbjudande. Jämfört med samhällets krav på ägandet och den skogspolitik som rått under några hundra år var det ett mycket radikalt förslag.

Remissinstanserna hade vitt skilda åsikter om vem som egentligen var rättmätig ägare till häradsallmanningarna – häradsborna eller staten. År 1823 föredrogs ärendet för kungen Karl XIV Johan av Magnus Danckwardt. Han var en orädd, liberal ämbetsman som spelat stor roll för svenska jordrättsliga förhållanden. Hans uppfattning var att kronan inte ägde allmanningarna och således inte kunde sälja dem, ” men att, med K.M:ts och rikets ständers bifall, de kunna, med de villkor och efter de grunder, som funnos billiga och lämpliga, till intressenternas disposition under full äganderätt upplåtas”.

I Danckwardts utkast till proposition (förslag från regeringen till riksdagen) ingick att allmanningarna inte bara skulle återgå i intressenternas ägo, utan också, som en följd av detta, kunna delas upp mellan dem. Förslaget gillades av kungen och beslutades år 1823 av riksdagen med några få ändringar.

En av många som var kritisk mot de nya riktlinjerna var Israel Adolf Ström, sedermera af Ström, ” den svenska skogshushållningens fader”. Ur hushållningssynpunkt trodde han inte på dela upp allmanningarna.

Den pågående uppdelningen fick klart underkänt vid det andra allmänna svenska lantbruksmötet i Stockholm 1847. De större lotterna hade blivit vårdade och bibehållna men” De mindre lottägarna hafva deremot genast rubb och stubb afverkat sina andelar, och de hafva varit nödgade dertill, ty annars har skogen i alla fall sköflats, och man må sålunda icke undra på att ägarne skyndat sig att heldre sjelfva af skogen skaffa sig någon – om ock endast obetydlig – vinst, än låta den stjälas från sig ” (ur protokollet från lantbruksmötet, fört av Johan Arrhenius).

Uppdelningen upphörde senare, men framtill år 1870 hade cirka 62 000 hektar allmänningssmark på detta sätt delats upp mellan delägarna. 102 000 hektar rena häradsallmänningar fanns då kvar.

År 1855 lade en kommitté, tillsatt av kung Oscar 1, fram ett förslag om en förbättrad skogshushållning. Fler tjänstemän behövdes i skogarna, en skogsstyrelse skulle inrättas. I betänkandet ifrågasattes åter häradenas ägande av allmanningarna. Men den nya Skogsstyrelsen, som började sitt arbete 1859, fick till uppgift att omarbeta förslaget. Bland annat ansåg Kungl. Maj:t att delägarnas (det tidigare uttrycket intressenter var nu på väg bort) förvaltning visat goda resultat, och skrev vidare: häradsallmanningarna, där menigheterna så önska, skola stå under vård och förvaltning av delägarna eller deras ombud, men under skogsstyrelsens kontroll och tillsyn.

Samma anda och språkbruk präglar den skogsordning som antogs år 1866. Om häradsallmanningarna sägs bland annat att de inte längre skulle kunna delas och att de hade rätt att gemensamt överta både bevakning och skötsel.

1900-talet: Äganderätten åter ifrågasatt men till sist lagfäst

I början av 1900-talet var det åter dags att se över skogsfrågan. 1911 tillsatte Kungl Maj:t den så kallade Sydsvenska Skogsvårdskommittén. I sitt betänkande 1915 föreslog denna att häradsallmanningarna, kyrkans skogar, samt städernas och allmänna inrättnings skogar skulle bilda särskilda revir, vart och ett på 12 500 hektar, under Domänstyrelsen (som år 1882 ersatt Skogsstyrelsen).

Häradsallmanningarna reagerade starkt mot förslaget och sammankallade till ett möte i Stockholm den 21 juni 1916. Där uttryckte man oro för att delägarnas alltmer vaknade intresse för skogarnas rationella skötsel och utökning skulle upphöra med den föreslagna nyordningen. Man tillsatte en egen kommitté för att granska lagförslaget. Kommittén granskade inte bara detta utan också allmanningarnas eget arbete.

Skriften Sveriges Häradsallmänningar överlämnades år 1918 till Kungl Maj:t. Man ville ingalunda ha statens kontroll upphävd. Men man ansåg att häradsallmanningarna nu ”vunnit mognad och erfarenhet för egen skötsel av egna angelägenheter”. Samma år bildades Sveriges Häradsallmäningsförbund.

1932: den första häradsallmänninglagen

Sydsvenska Skogsvårdskommitténs lagförslag genomfördes aldrig. Det nybildade Häradsallmänningsförbundet engagerade rättshistorikern Åke Holmbäck för att närmare utreda frågan om äganderätten. Hans omfattande utredning, Frågan om äganderätten till häradsallmänningarna från 1800-talets början till nutiden, blev klar 1929 och överlämnades då till Jordbruksdepartementet. Den bidrog starkt till att den första särskilda lagen om häradsallmänningar kom till den 13 maj 1932. Enligt denna skulle häradsallmänningarnas förvaltning övertas av delägarna och utövas av deras styrelser.

År 1952 antogs nu gällande lag om häradsallmänningarna. Den är i princip endast en modernare version av 1932 års lag. I dess § 2 står:

Häradsallmänning tillhör ägarna av de fastigheter inom häradet vilka äro satta i mantal eller med vilka, enligt vad i fastighetsbildning bestämts, är förenad rätt till delaktighet i allmänningen. Med häradet förstås här det område, som häradet omfattar enligt den av ålder gällande häradsindelningen.

Utredning lades ner

År 1979 tillsatte regeringen en enmansutredning för att undersöka möjligheterna att i framtiden använda häradsallmänningarnas medel så att de skulle komma hela bygden tillgodo, till exempel för att främja jordbruket. Dessa tankegångar påminner om dem som präglade 1700-talets lagstiftning. I utredningen skulle också lagen från 1952 granskas, inte minst dess bestämmelser om allmänningarnas förvaltning och ”förmånstagarkrets”.

Utredningen inleddes i början av 1980. I dess referensgrupp ingick bland andra Häradsallmänningsförbundets dåvarande sekreterare Vilhelm Jakonantti. Han och förbundet lade ner ett mycket stort arbete på att påverka utredningens förlopp och den lades så småningom ner.

Skogsbruk i god balans

Häradsallmänningarnas historia i vårt land återspeglar den klassiska och naturliga motsättningen mellan det lokala och den styrande centralmakten. Att staten önskar kontroll över och omsorg om de värdefulla skogarna är naturligt. Lika befogad är delägarnas önskan om självständighet, lagstadgad sedan 1932.

”Idag kan häradsallmänningarna glädja sig åt ett produktivt skogsbruk i god balans”, skriver jägmästare K G Rosendal, amatörforskare i häradsallmänningarnas historia, i Skogshistorisk Tidskrift 1998. Och han summerar: ”I denna, de snabba förändringarnas tid, är det en stimulerande tanke att Sveriges häradsallmänningar fyller sin uppgift till delägarnas fromma – samtidigt som de är vårt kanske äldsta kulturminnesmärke”.